

Bence György intellektuális tisztessége

POGONYI SZABOLCS

A tavaly októberben hirtelen elhunyt Bence György politikai filozófust elsősorban két dolog érdekelte. A politika elméleti vonatkozásai, és az elmélet politikai aspektusai. Eszmetörténeti előadásiban az elméleti kérdéseket politikatörténeti kontextusban ragadta meg. Politikai elemzőként pedig a szélesebb elméleti összefüggésekre hívta fel a figyelmet.

2005. májusában a Mindentudás Egyetemén tartott *A politikum sajátossága* című előadásának bevezetőjében így fogalmaz: „Az utolsó harminc évben virágzó akadémiai diszciplínává vált politikai filozófia mintegy felülről tekint a politikára. Ezért nem sokat tud kezdeni azzal a jelenséggel, hogy a közvélemény szemében a politika gyanús vállalkozás, a politikus kétes figura. De létezik egy olyan politikai filozófia is, amely magából a politikai életből, a politikától elválaszthatatlan konfliktusokból indul ki. Ennek az irányzatnak a kulcsszava a »politikum«. A politika nem csak a gazdasági és társadalmi érdekek, a morális és ideológiai célok megvalósításának eszköze. Saját célja és méltósága van, mely nem kevésbé fontos, mint azok a célok, melyeknek alá szokták rendelni. Sőt, vannak olyan gondolkodók, akik a »politikum«-ról beszélvén egyenesen azt akarják mondani, hogy a politika fölülte áll mindezeknek a céloknak. A »politikum« filozófiája nem veszélytelen. De mindenképp van egy előnye: szembenéz azokkal a veszélyekkel, amelyeket az akadémiai politikai

filozófia főárama elkerül.”

A kilencvenes évek óta írt tanulmányai jól tükrözik Bence szerteágazó érdeklődését és rendkívüli felkészültségét. A főbb témák: politika és politikai filozófia; totalitarizmus; rezsiváltás; politikai igazságtétel; magyar politikai eszmetörténet és aktuális politika-elméleti problémák, többek között nacionalizmus, zöld politika, vallási semlegesség, polgári engedetlenség, ügynökügyek és alkotmányjog. Bence a 19. századi magyar eszmetörténet területén épp olyan magabiztosan mozgott, mint a kortárs analitikus filozófia világában, az oktatáspolitikai vagy az alkotmányjog kérdéseiben.

Az akadémiai filozófia mellett rengeteg dolog érdekelte. Nem csak mellékesen, nem csak másodállásban. Leginkább azok az eszme- és filozófiatörténeti kérdések foglalkoztatták, amelyek, ha csak közvetve is, de kapcsolódtak a politikához. Nem csak a politika elméleti vonatkozásaihoz, hanem a napi politikához. „A hagyomány mindig politikai kérdés. Még akkor is, ha csak egy-egy kutatási terület vagy tudományszak mikropolitikájáról van szó – írta *A politikai filozófia két gyökere Kantnál* című tanulmányában. – A politikai filozófia esetében pedig kétség sem nagyon fér hozzá, hogy a hagyományhoz való viszonyunk átpolitizált. Elvégre a politikai filozófia olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek akár tetszik, akár nem, minden embert érintenek. A szobatudózt, a szakfilozófust is, még akkor is, ha igyekszik,

ahogy mondani szokták, nem belekeveredni a politikába.”

Bence filozófiai értekezéseiben lépten-nyomon előbukkannak a politikára tett nyilvánvaló, vagy kevésbé nyilvánvaló utalások. Politikai tárgyú írásaiban pedig filozófia- és eszmetörténeti párhuzamokat találunk. A politikai filozófiában mindig a rejtett politikai indítékokat és megfontolásokat kereste. A politikai kérdések megválaszolásához pedig az eszmetörténeti hagyományt hívta segítségül. Filozófiai és politikai kérdések kibogozhatatlanul keverednek az életműben. De ez volt a szerző szándéka. Bence számára a filozófia nélküli politika érdektelen hatalomtechnikai kérdéssé, a politika nélküli filozófia elszigetelt és absztrakt akadémia diszciplínává degradálódik. Bence György igazi *public intellectual* volt a szó 19. századi értelmében.

Bence negyvenévesi filozófusi pályája során hosszú utat járt be. A marxista tudományfilozófia kritikájától jutott el Humeon és Hegelen keresztül a huszadik századi politikai filozófiához. Ez az út azonban bővelkedett kényszerpihenőkben és vargabetűkben. 1966-ban diplomázott az ELTE Bölcsészkarán filozófiából. Az MTA Filozófia Intézetének lett tudományos segédmunkatársa, ahonnan politikai okokból 1968-ban eltávolították.

1972-ben Márkus Györggyel és Kis Jánossal átfogó kritikát írt *Lehetséges-e egyáltalán kritikai gazdaságtan?* címmel. A szerzők ebben arra a következtetésre jutottak, hogy a marxi gazdaságtan elméleti okokból nem lehet eredményes. A könyv nem jelenhetett meg és ettől kezdve Bence György 1989-ig nem publikálhatott és nem kaphatott állást. Páratlan humorérzékét azonban a nehézségek és igazságtalanságok ellenére sem veszítette el. „A rezsiváltás után, zsenge 48 éves fejjel először tanár lehettem Magyarországon” – emlékezett vissza a rá oly jellemző fanyar iróniával a kilencvenes évek közepén.

Az 1972-ben Lukács György és Márkus György témavezetésével írt disszertációját csak 1989-ben védhette meg. *Kritikai*

előtanulmányok egy marxista tudományfilozófiához – áll a közel ezer oldalas disszertáció címlapján. Az „előtanulmányok” finoman szólva is szerény kifejezés. A dolgozat 400 oldalas vaskos könyvként jelent meg, 40 oldal jegyzettel és 35 oldalnyi hivatkozott szakirodalommal.

Tizenhét év nagy idő, egy mégoly kitűnően megírt disszertáció esetében is. „Oly sok idő telt el, és az érintett kérdések tárgyalása olyan sokat haladt közben a nemzetközi irodalomban, hogy mind a két opponens kénytelen volt történeti módon nyúlni a dolgozathoz” – válaszolta Bence a megkésített védés opponenseinek. Nem magyarázkodni akart, és nem is volt miért. Nem csak személyes okokból, de szívből gyűlölte a rezsimet, amely az ő tudományos előrelépését is megakadályozta. Viszont nem szégyellte, és sosem tagadta, hogy akkoriban marxista volt, és marxista alapon bírálta a kommunizmust. Legalábbis egy ideig. „Éreztem már, de nem akartam belátni, hogy igazából nem vagyok marxista. A következtetés levonásához még öt évre volt szükségem.”

A hetvenes években álneven jelentek meg szamizdatban írásai. Bibó István halálakor barátjával, a 2005-ben elhunyt Hamburger Mihállyal emlékkönyvet állítottak össze. 1977-ben Kis Jánossal szolidaritási aláírásgyűjtést szervezett a Charta 77, a csehszlovák demokratikus ellenzék alapító nyilatkozata mellett. Bence György vezető szerepet vállalt a magyar demokratikus ellenzék megszervezésében, és részt vett a nyolcvanas évek ellenzéki mozgalmában. Szabadfoglalkozású fordítóként és szerkesztőként kereste kenyerét, majd miután nyugati emberi jogi szervezetek nyomására útlevelet kapott, vendégtanárként és kutatóként bejárta az Egyesült Államok egyetemét.

1989-ben rehabilitálták és az ELTE Bölcsészkar Filozófia Intézetének docensévé, majd 1990-ben ugyanitt egyetemi tanárrá nevezték ki. Több éven át tanszékvezetőként tevékenykedett. A kilencvenes évek elején a Fidesz tanácsadója volt. Kezdeményező

szerepet játszott a tehetséges egyetemi hallgatók felkarolására létrehozott Láthatatlan Kollégium megalapításában, és a BUKSZ elindításában. 1994 óta politikai kommentátorként tevékenykedett. Bence György utolsó nagy vállalkozása a *Metazin* internetes szemle elindítása volt.

Az utóbbi tíz évben tartott egyetemi kurzusain elsősorban politikai eszmetörténettel és modern politikaelmélettel foglalkozott. Leginkább a doktori kurzusokon volt elemében. Legendás, a huszadik századi politikai eszmetörténet egészét részletesen áttekintő szemináriumán hétről hétre megcsillogtathatta rendkívüli tudását és felkészültségét. Ahogy a sillabusz fogalmaz: „A hat féléves sorozat a rövid XX. század (1914–1989) legjelentősebb politikai filozófusainak munkásságát tekinti át.”

Leginkább az keltette fel az érdeklődését, ami kihívást jelentett számára. Ahogy egy interjúban elmesélte, azért lett filozófus, mert egy antikváriumban a kezébe akadt Lukács György egyik műve, amelyet becsülettel végigolvasott, de egy kukkot sem értett belőle. Ez az érdeklődés, a megértés vágya végigkísérte pályáján. Így vetődött a filozófia egyre újabb területeire, melyek bejárása és feltérképezése után újabb felfedezőútra indult. A politikai eszmetörténet zordabb vidékeire is ellátogatott, és még itt is mindig valami kincsre bukkant. Carl Schmitt, Giovanni Gentile vagy Alexandre Kojève tanulmányozása során is olyan leleteket ástott ki, amelyek nem csak az antikvárius hajlamú filozófia- és eszmetörténészek számára érdekesek. Nemcsak azokkal a szerzőkkel foglalkozott előszeretettel, akiknek világnézete közel állt saját ízléséhez, hanem sok olyan filozófussal is, aki személyes rokonszenv nélkül is érdekelt.

Érdeklődését nem pusztán a szigorú értelemben vett akadémiai politikai filozófusok keltették fel. Szívesen foglalkozott a tágabb politikai eszmetörténet és politikaelmélet kevésbé ismert alakjaival is. A huszadik századi politikai filozófia közismert óriásai mellett Titmuss, Laski, Marshall, Sen, Merleau-

Ponty, Lübbe, Wolin, Anderson, Singer és egyéb, a politikai filozófusok által ritkábban tanulmányozott szerző is szerepelt a listán. Nagyon kevés tudós akad, aki a filozófia olyan sok területén magabiztosan kiismeri magát, mint Bence György.

Nemcsak páratlan tudós volt, hanem kitűnő tanár is. A témát felvezető és összefoglaló előadásait színesítő pikáns anekdotái és szellemes párhuzamai sokszor szállóigévé váltak. A nem ritkán hatórára duzzadó szemináriumok során hatalmas, doktori disszertáció megírásához is elegendő ismeretanyagot adott át. Volt, hogy a filozófiai vitának néha az utolsó vonatot elérni igyekvő portás vetett véget. Bence tanár úr figyelme azonban még ilyenkor sem lankadt. Szenvedélyesen szerette a filozófiát – szerette a problémákat minden lehetséges oldalról körüljárni és megvitatni. De nem volt titok, hogy nagyon sok energiát fordít a tanításra. A doktori órája előtti napon kikapcsolta telefonját, és kizárólag a felkészüléssel foglalkozott.

Szerette volna megkönnyíteni a diákok dolgát, és ezért a lehető legjobban összeszedve átadni a tudást. Hallgatóit személyre szabott kutatási programmal segítette, rendszeres konzultációt tartott, és e-mailen is tartotta velük a kapcsolatot. Diákjai olyan figyelmet, segítséget és útmutatást kaptak, amit aztán későbbi pályájuk és tanulmányaik során kamatoztathattak. Emlékszem a félelemmel vegyes megdöbbenésre, amit akkor éreztem, amikor elküldte szakdolgozatomhoz fűzött nyolcoldalnyi témavezetői megjegyzéseit és észrevételeit. Akkor is tudtam, hogy ennyit nem ér a dolgozat, de hálás voltam a figyelemért, amely – azóta már tudom – minden diákjának kijárt.

Minden tanárt zavarba hoznak néha diákjai olyan kérdésekkel, amelyeket nem tud megválaszolni. Őt azonban nem lehetett. Nem azért, mert mindent tudott, hanem mert nem jött zavarba, ha egy kérdésre nem tudott rögtön válaszolni. Habozás nélkül beismerte, ha valamiben nem volt biztos, vagy át kellett gondolnia. Feljegyezte és egy hét múlva

visszatért a dologra. Persze könnyű ilyenkor is magabiztosnak lennie annak, aki nagyon ritkán kerül szembe olyan kérdéssel, amire nem tudja kapásból a választ.

A *Márkus-Festschrift*ben így ír: „Elültette bennünk a klasszikus szövegek tisztelőtét. Tanítványai – tehetségükhöz mérten – elleshették tőle a szöveg-interpretálásnak azokat a fogásait, amelyeket könyvből nem lehet megtanulni. Szenvedélyes módon tárgyalta a régi nagyokat. Az egyik klasszikust kedvelte, a másiktól idegenkedett. De kultuszt nem üzött azok körül sem, akiket szeretett. Legtöbb tanítványa ezt akkor alig értette. A történeti tárgyalás sohasem fajult filológiai precizózkodássá. Sohasem billegte kéjesen az ajkán a görög vagy német szavakat. Előadásában, bár olykor szónoki magaslatoakra emelkedett, mindig volt valami józan, földhözragadt. Ami nemcsak a stíluson múlt. Egy pillanatig sem tévesztette szem elől, hogy a filozofálást az elméleti érvelés különbözteti meg a mítoszgyártástól vagy kegyes rajongástól. Mindamellettt arra is gondja volt, hogy a klasszikus szövegekből kipeparálható elméleti érveket a maguk történeti kontextusában mutassa be.” Márkus óráinak leírása minden további nélkül igaz Bence György óráira is. Ennél találóbb értékelést nehéz is lenne adni róluk.

Bence György nem akart udvartartást, filozófiai iskolát létrehozni. Szerteágazó érdeklődése, a leegyszerűsítésekkel és általánosításokkal kapcsolatos bizalmatlansága lehetetlenné is tette volna egységes világnézetű irányzat alapítását. Dogmákkal és közhelyekkel szembeni kritikus, árnyalt gondolkodásmódja azonban a különböző tudományterületekhez és egymással vitában álló eszmetörténeti hagyományokhoz tartozó diákjainak mentalitását határozta és határozza meg. Olyan diákokét, akiket gyakran több generáció, akár negyvenévnvi korkülönbség választ el egymástól.

Mindez talán sokaknak természetesnek és magától értetődőnek tűnhet. Pedig egyáltalán nem az, és ezt az egyetemeket belülről is ismerők jól tudják. Vannak olyan tudósok,

akik öltre tudnának menni egy vers értelmezése vagy egy természettudományos tétel körüli nézetkülönbségük miatt. Néha még az általában békés természetű filozófusok is kijönnek sodrúkból, ha legszentebb meggyőződésükről van szó – elég csak Popper, Wittgenstein és a piszkavas történetére utalni. A politikai filozófiai még veszélyesebb terület. Bence tanár úr azonban, ahogy Isaiah Berlin fogalmazott, sokkal inkább róka, mintsem sün volt – nem egy mindent átfogó elméleten, ideológiai szemüvegen keresztül szemlélte a világot, ezért nem akarta mindent egy általa előnyben részesített világképbe szuszakolni. Tudta ugyanis, hogy ez felesleges próbálkozás lenne.

Bence György érdeklődési köre a politika kevésbé elméleti oldalára is kiterjedt. Vagy, ahogy azt egy jeles kortárs politikai filozófus megfogalmazta, nem csak a politikai ideák eszményi, ám steril világa, hanem a sötét és sáros barlangban zajló politikai valóság is foglalkoztatta. Élvezte, ha elhagyhatja az akadémiai elefántcsonttornyot. Politikai kommentátorként a tévécsatornák és rádióadók rendszeres vendége volt. Cikkeit és a vele készült interjúkat több újságban lehetett olvasni. Elemzéseiben a legmegosztóbb kérdésekben is tárgyilagos tudott maradni. Az aktuálpolitikai kérdéseket ugyanazzal az elfogulatlansággal közelítette meg, mint a politikai eszmetörténetet. Józan ítélőképességét még azok a politológusok és politikusok is elismerték, akik egy adott kérdésről nála sokkal sarkítottabb álláspontot képviseltek. Véleménye mellett szilárdan kitartott, de mindig nyitott volt új szempontok és tények fényében felülbírálni ítéletét.

Politikai elemzőként – vagy ahogy a rá jellemző fanyar öniróniával néha félig angolul fogalmazott, „punditkodása” során – éppúgy került a könnyelmű általánosításokat és elhamarkodott leegyszerűsítéseket, mint az egyetemi katedrán. Nem törekedett olcsó népszerűsége azáltal, hogy feketének és fehérnek fesse le a szürke árnyalatait. Távol állt tőle az egyre elterjedtebb politikai manicheizmus. Bence György a politikát nem

a jó és rossz harcának tekintette.

Kerülte a fellengzős és bombasztikus megállapításokat, ezért sokszor elsiklottak mondanivalója felett azok, akiknek az ingerküszöbe végtelenen megfogalmazott, sommás állításokhoz, lözongokhoz és vállról indítható érvekhez szokott.

A filozófus intellektuális tisztessége a politikai elemzésben is megmutatkozott. Ezért jobb- és baloldal egyaránt kíváncsi volt a véleményére, még akkor is, ha általában egyik sem úszhatta meg finoman vagy éppen szellemesen megfogalmazott kritikája és élcélődése nélkül.

Sokan azért szerették, mert megvolt benne az a kivételes képesség, hogy bonyolultnak és ellentmondásosnak vélt kérdéseket egy pillanat alatt megvilágítson. De nem csak a problémák áttekinthetővé tételéhez volt nagy tehetsége, hanem ahhoz is, hogy az ellentmondásmentesnek és egyszerűnek vélt kérdések ellentmondásaira és bonyolultságára felhívja a figyelmet. Gyakran és előszeretettel hozta zavarba vitapartnereit azzal, hogy egy hallgatólagosan elfogadott nézetre kérdezett rá.

Több könyve is készülöben volt. A kilencvenes évek óta írt tanulmányokat egybegyűjtő kötet hamarosan megjelenik. A magyar zsidóság 18–19. századi történetéről korábban írt, máig kiadatlan monográfiájának kézírata az utómunkák elvégzése után a közeljövőben megjelenhet.

Ezen kívül a lassan egy évtizede futó doktori szemináriumsorozat anyagának és tapasztalatának felhasználásával a huszadik század politikai filozófiáját feldolgozó szöveggyűjteményen és hozzá kapcsolódó részletes eszme- és filozófiatörténeti áttekintésen dolgozott. A tárgyalandó szerzők és a lefordítandó szövegek listája már elkészült. Bence a szakirodalmat is áttanulmányozta, a fontos szövegeket gondosan archiválta és részletes irodalomjegyzéket is készített. Azok, akik doktori szemináriumsorozatát végighallgatták, és látták a jegyzeteket és jegyzékeket tudják, hogy hiánypótló áttekintés volt készülöben.

Már csak a megírás lett volna hátra.

Tervbe vett egy másik könyvet, a modern politikai ideológiák tanítását megkönnyítő összefoglalást is.

Az sem volt titok, hogy egy negyedik filozófiai értekezés előmunkálatai is folyamatban voltak. A *magnum opus* a politikum sajátosságával foglalkozott volna, és minden bizonnyal a politika és a politikai valóságtól elszigetelődött akadémikus politikai filozófia közötti fal lebontására, vagy legalábbis egy válszélességnyi rés ütésére tett volna kísérletet. Ennek elsősorban kedvenc filozófusa, Hannah Arendt gondolatai szolgáltak volna kiindulópontjául.

Doktori kurzusa bevezető előadásában, a félévben tárgyalandó szerzők listájának áttekintésekor előszeretettel mesélte, hogy arra az általános megfigyelésre jutott, hogy a politikai filozófusok hosszú életnek örvendenek. A sors sajnos vele nem volt ilyen kegyes. Hatvanöt éves volt, amikor egy váratlan szívroham elvitte.

Nem készült a halálra. A végzetes szívroham előtt egy nappal írt utolsó e-mailjében azt ígérte, hogy másnap visszatér a függőben maradt ügyekre. Sajnos az akkor nyitva maradt kérdések örökre megválaszolatlanok maradnak. Bence Györggyel pótolhatatlan tanár, barát és munkatárs távozik tőlünk.

Boldog emberként hagyta itt ezt a világot, és a boldogságra megvolt minden oka. 1989-ben megdőlt a rezsim, amit annyira gyűlölt, és amelynek megbuktatásán maga is munkálkodott. Persze a rezsimváltás után sem mindig az ő ízlése szerint alakultak a dolgok. Sőt, általában nem úgy alakultak. De politikai illúziókat már régóta nem ringatott. Viszont nem volt kiábrándult sem. Tudta ugyanis, hogy az új kezdet lázas, eksztatikus öröme csak rövid ideig tart. Már az is némi meglepéssel töltötte el, hogy a lázas eksztázist nem váltotta fel hagymázás őrzöngés. Azzal is tisztában volt, hogy a politikának nincs előre megírt forgatókönyve. Hannah Arendt követőjeként azonban ezt csöppet sem bánta. A spontaneitás lenyűgözte, a társadalmat egy előre megrajzolt terv

alapján megvalósítani óhajtó politikától viszolygott. És a rezsimváltás után végre azzal foglalkozhatott, amit mindig is csinálni szeretett volna. Politizált, tanított, szervezett és írt. Mindez persze önmagában kevés lett volna a boldogsághoz családja és kislánya, Ádám nélkül.

„Ha időmérleg készült volna életéről, valószínűleg azt mutatná, hogy Gyuri ideje nagy részét íróasztalok mellett töltötte – búcsúztatta régi barátja, Kovács András. – Aszkéta azonban nem volt. Szeretett szerepelni és sikert aratni. Szerette a nagy vacsorákat, a jó italokat és a finom szivart, a jó regényeket és a krimiket, a poénos történeteket és a zaftos pletykákat. Hosszabb kirándulásra ugyan csak úgy ment, hogy vitt magával néhány könyvet, de a nagyvárosokat élvezte. Csapot-papot, munkát-élvezetet, mindent otthagyt azonban kislánya, Ádám kedvéért. A vele töltött idő volt ugyanis a legnagyobb élvezet. Közben – személyiségének ironikus

felét működtetve – folyton kifejezésre juttatta: régebben el sem tudta volna képzelni, hogy ilyen érzelmekre is képes.”

Az a néhány szerencsés ember, aki közelebbről ismerte, tudta, hogy Bence Györgyre mindig lehet számítani. Talán kevesek tudják, hogy filozófusként különös figyelmet szentelt a barátság antik és modern elméletei tanulmányozásának. Barátai halálára írt megemlékezéseiből pedig kiviláglik, hogy a barátság nem csak elméleti szempontból érdekelte.

Nagyon fog hiányozni éleslátása és humora. Sokat gondolunk majd rá. Bár nem lehet közöttünk, sokan vagyunk, akik továbbra is azt kérdezzük majd magunktól, ha egy kérdés megítélésakor elbizonytalanodunk, vajon mit gondolna erről Bence, és mielőtt leadnánk egy tanulmányt vagy véglegesítenénk egy előadást, még utoljára átfutjuk, és megpróbáljuk az ő szemével is végigolvasni.